

P. MIKUCKAS

RELIGIJOS SOCIALINĖS ŠAKNYS

(1917—1940 metų lietuvių komunistinės spaudos apžvalga)

F. Engelsas, apibūdindamas religiją kaip fantastinę atspindį „žmonių galvose tų išorinių jėgų, kurios viešpatauja jiems kasdieniniame jų gyvenime“, atspindį, „kuriame žemiškosios jėgos įgauna nežemiškųjų formą“¹, nusakė du šio specifinio visuomeninio reiškinių momentus: fantastinę iliuzinę religinės sąmonės pobūdį ir socialines religinio tikrovės iškraipymo priežastis.

Fantastinis tikrovės iškraipymas žmogaus sąmonėje pats savaime religijos dar negimdo, o tik sudaro gnoseologines galimybes religijai atsirasti. Jos realizuojasi tik tam tikromis socialinėmis sąlygomis. Taigi, religijai formuojantis, lemiamas vaidmuo priklauso socialiniams veiksniams.

Todėl neatsitiktinai ir 1917—1940 metų lietuvių komunistinė spauda, sprendama religijos kilmės problemą, didžiausią dėmesį sutelkė religijos, kaip specifinės visuomeninės sąmonės formos, socialiniam aspektui nagrinėti. Šį klausimą to meto lietuvių komunistinėje spaudoje analizavo Z. Angarietis, S. Matulaitis, E. Medžys, K. Požela, P. Vilūnas ir kiti autoriai.

Lietuvių komunistinės spaudos siekimas atskleisti objektyvius socialinius ekonominius veiksnius, dėl kurių visuomeninė būtis iškreiptai atspindi žmonių sąmonėje, ir ypač tų veiksmų pasireiškimo klasinės antagonistinės visuomenės sąlygomis analizė buvo kokybiškai naujas reiškinys Lietuvos ateistinės minties istorijoje.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistai, istoriją vertindami iš esmės idealistiškai, neįstengė atskleisti socialinių religijos priežasčių. Aptardamas jų pažiūras į socialines religijos ištakas, J. Barzdaitis nurodo: „Kalbėdami, kad religija atsirado tik dėl žmonių bejėgiškumo prieš gamtos jėgas, jie nurodė religijos užuomazgų atsiradimo priežastis tik pirmąsias bendruomenės sąlygomis, bet neparodė religijos, kaip tam tikro socialinio reiškinių, formavimosi ir egzistavimo priežasčių klasinėje visuomenėje. Jie nesuprato religijos socialinių šaknų, kad žmonės

¹ F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, V., 1958, p. 272.

gali būti bejėgiai ne tik prieš gamtos jėgas, bet ir prieš visuomenines jėgas, kad religija gali atspindėti tiek viešpataujančias jiems gamtos jėgas, tiek ir visuomenines jėgas"². Neatskleisdami socialinių religijos egzistavimo ištakų, nematydami antagonistinėse visuomenėse masės slepiančių jėgų, žmogaus bejėgiškumo prieš šias jėgas, Lietuvos proletarijų ateistų pirmtakai negalėjo paaiškinti, kodėl religija išsilaiko aukštos civilizacijos šalyse, kur gamtos reiškinių priežastys aiškinamos moksliskai. Jie kartoję senas teorijas, kad žmonės religingi dėl savo tamsumo, kad religija egzistuoja dėl nemoksiškumo ir apgaulės, kad religiją visuomenėje įdiegia viešpataujančios jėgos iš viršaus, o tamsūs žmonės tėra klusnūs jos išpažintojai³.

Proletariniai Lietuvos ateistai, bendradarbiavę komunistinėje lietuvių spaudoje 1917—1940 metais, iš esmės įveikė ribotą savo pirmtakų požiūrį, tačiau ne iš karto ir ne visi vienu laiku. To meto lietuvių komunistinės spaudos puslapiai leidžia akivaizdžiai pasekti, kaip buvo įsivaivadinama mokslinė materialistinė metodologija, kaip brendė materialistinis požiūris į vieną iš svarbiausių mokslinio ateizmo klausimų — religijos socialines ištakas.

Šio amžiaus antrajame dešimtmetyje net pagrindinėje komunistinėje lietuvių spaudoje — „Komuniste“, „Tiesoje“ — pasigendame originalių Lietuvos ateistų straipsnių, kuriuose moksliniu pagrindu būtų mėginama atskleisti pagrindines socialines, ekonomines religijos, kaip socialinio fenomeno, egzistavimo priežastis. Tuo metu spausdinami neoriginalūs, verstiniai straipsniai apie religijos kilmę yra daugiau atsitiktiniai.

Trečiajame dešimtmetyje lietuvių komunistinėje spaudoje vaizdas iš esmės pasikeitė. Gana dažnai ėmė rodytis straipsniai, kuriuose ne tik dėstoma marksistinė-lenininė religijos socialinio sąlygotumo koncepcija, bet ir mėginama ją kūrybiškai taikyti revoliucinei praktikai Lietuvoje.

Trečiajame bei ketvirtajame šio amžiaus dešimtmetyje galutinai įsivyravo (su kai kuriomis nedidelėmis išimtimis) materialistinė metodologija grindžiamas religijos socialinių ištakų aiškinimas. Proletariniams ateistams, bendradarbiavusiems to meto lietuvių komunistinėje spaudoje, nepaprastai didelės reikšmės turėjo K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalai. Mokydamiesi iš marksizmo-leninizmo klasikų, ateistai propagavo ir aiškino pagrindines marksistines religijos socialinės prigimties idėjas, jas gynė nuo oportunistinės dešiniųjų socialdemokratų revizijos.

1922 m. legaliai išleistame LKP Centro Komiteto žurnale „Naujoji gadynė“ buvo išspausdintas straipsnis „Marksizmas ir religija“⁴, kuriame dėstomas K. Markso ir F. Engelso požiūris į religiją.

² J. Barzdallis, *Ateizmas Lietuvoje*, V., 1967, p. 59—60.

³ J. Barzdallis, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistai apie socialines religinių vaizdinių formavimosi prielaidas.— LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija, t. 2, sąs. 1, V., 1962, p. 79.

⁴ Marksizmas ir religija.—„Naujoji gadynė“, 1922 m., gruodis, p. 17—20. Šis straipsnis buvo perspausdintas iš V. Bistrianskio, žymaus RKP(b) veikėjo, brošiūros.

Aiškindama K. Markso ir F. Engelso pažiūras į religiją, „Naujoji gaidynė“ perpasakojo ir citavo mintis iš jų veikalų. Apibendrindama jas, „Naujoji gaidynė“ rašė: „Marksizmas religijoje mato tik mistinį kiautą, dengiantį realų istorijos substratą — gamybinius santykius, — vieną ideologijų formų, kuri keičiasi sykiu su realios istorinio proceso bazės — visuomenės ūkio struktūros — pertvarkymu“⁵.

Dėstydami marksistinę religijos kilmės teoriją, gindami ją nuo dešiniųjų Lietuvos socialdemokratų oportunistinės revizijos, kritikuodami paviršutinišką, ribotą Lietuvos laisvamanių pažiūrą į religiją, kaip žmonių tamsumo ir nemokšiško išdavą, Lietuvos proletariniai ateistai savo straipsniuose dažnai rėmėsi V. Leninu: jį citavo, perpasakojo jo mintis ir pan. Ypač plačiai V. Lenino idėjas propagavo Z. Angarietis, K. Požela ir kiti proletariniai Lietuvos ateistai bei revoliucionieriai.

Vienas iš pirmųjų marksistinio požiūrio į religijos kilmę stojo ginti K. Požela. Imtis plunksnos jį paskatino „Kultūros“ žurnale išspausdintas tuo metu socialdemokratu buvusio Dz. Budrio atsakymas į skaitytojo M. Dragašiaus klausimą, koks socializmo ir religijos tarpusavio santykis⁶.

Atsakydamas į šį klausimą, Dz. Budrys pirmiausia kalbėjo apie religijos atsiradimo problemą. Religiją jis kildino iš žmogaus „sielos gelmių“, iš žmogaus proto, nesubrendusio ir nesugebančio savo pažiūras pagrįsti mokslu. Remdamasis idealizmu, Dz. Budrys mėgino religiją su- taikyti su socializmu⁷.

1926 m. sausio mėnesį pradėtame legaliai leisti LKP CK žurnale „Skardas“ K. Požela rašė, kad Dz. Budrio atsakymas į „Kultūros“ skaitytojo klausimą yra „painus, miglotas ir toli gražu ne marksistinis“⁸. Jis atskleidė mokslinio socializmo ir religijos nesutakomumą ir išdėstė marksizmo požiūrį į religiją bei jos kilmę. Aptardamas priežastis, kurios verčia darbininkus ir valstiečius pajusti religiją „sielos gelmėse“, K. Požela perpasakojo ir citavo V. Lenino mintis, išdėstytas veikale „Dėl darbininkų partijos pažiūros į religiją“. K. Požela sakė: kas religinių pažiūrų paplitimą proletarų, pusiau proletarų ir valstiečių masėse kildina iš žmonių tamsumo, tas „neganėtinai giliai, ne materialistiškai, o idealistiškai paaikšina religijos šaknis“⁹. Marksizmas, anot jo, religijos ištakų ieško ne atskiro individo psichikos gelmėse, o visuomeniniuose santykiuose, kurie pagimdo religijos poreikį.

Nagrinėjamu laikotarpiu šviečiamasis požiūris į religiją buvo gana paplitęs. Ypač jis buvo būdingas buržuazinių laisvamanių pažiūroms. Kartais žmonių tamsumu ir nemokšišku religijos atsiradimas bei egzistavimas buvo grindžiamas ir Lietuvos pagrindinėje komjaunimo spaudo-

⁵ Ten pat, p. 19.

⁶ „Kultūra“, 1925, Nr. 9.

⁷ Ten pat.

⁸ PK (K. Požela), Socializmas ir religija.—„Skardas“, 1926, Nr. 1, p. 17.

⁹ Ten pat, p. 19

je¹⁰. Požiūris, kad religija egzistuoja dėl nemokšiskumo ir viešpataujančių klasių apgaulės, pasitaikydavo ir Vilniaus krašto komunistiniuose leidiniuose lietuvių kalba¹¹. Šviečiamąjo ribotumo to meto straipsniuose neišvengė ir atskiri JAV lietuvių darbininkų pažangūs veikėjai — R. Mizara¹², V. Andriulis¹³, A. Metelionis¹⁴ ir kiti.

Apskritai trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio lietuvių komunistinė spauda gynė mokslinę pažiūrą į religijos kilmę, griežtai kritikavo šviečiamąjį požiūrį. Recenzuodama pažangių autorių knygas ir straipsnius, komunistinė spauda kovojo už mokslinę ateistinę mintį, klasinį požiūrį į religiją, siekė, kad tie autoriai galutinai įveiktų buržuazinių ribotumą, aiškindami religijos kilmę ir socialines ekonomines jos egzistavimo priežastis.

Kovoti su šviečiamąja pažiūra į religiją skatino Z. Angarietis. Jis polemizavo su R. Mizara ir S. Matulaičiu. Šioje polemikoje išryškėjo ir paties Z. Angariečio pažiūros, kurias plačiai yra aptarusi A. Darginavičienė¹⁵ ir iš dalies J. Barzdaitis¹⁶.

Aiškindamas religijos atsiradimo priežastis, Z. Angarietis sakė: „Tikybų atsiradime ir vystymesi pamatinę rolę lošė socialinė klausimo pusė“¹⁷. Socialinė klausimo pusė Z. Angarietis laikė visų pirma gamybiinius, ekonominius santykius, kurie, sudarydami objektyvų pagrindą žmonijai egzistuoti ir vystytis, nulemia ir visų kitų visuomeninių reiškinių, jų tarpe ir religijos, atsiradimą bei vystymąsi. Šiuo bendru materialistiniu pagrindu jis kritikavo Žarėnų Vinco (S. Matulaičio) pateiktą krikščionybės atsiradimo aiškinimą vienu žmonių tamsumu, o kitų apgaule¹⁸, laikydamas, kad tai yra „per didelis supaprastinimas taip svarbaus klausimo, kaip ir iš kur dievas atsirado, kas ir kaip jį sutvėrė“¹⁹. Paviršutiniškomis, ribotomis, neperžengiančiomis idealistinės galvosenos rėmų²⁰ Z. Angarietis laikė ir R. Mizaros pastangas ieškoti religijos atsiradimo priežasčių tik žmogaus sąmonėje²¹. Z. Angarietis, sumaniai kriti-

¹⁰ Žr. *Arbuzukas (J. Žiogas)*, Kunigai kasa sau duobę.—„Darbininkų jaunimas“, 1925, Nr. 5(27), p. 40.

¹¹ Žr. *Vilnietis* (?), Religija — išnaudojimo įrankis, V., 1933 (brošiūra saugoma Baltarusijos KP CK partiniame archyve), f. 242, ap. 1, b. 431, p. 90—96; „Bedievis“, 1934, Nr. 1, BKP CK PA, f. 242, ap. 1, b. 431, p. 97—108; „Barikada“, 1933, Nr. 14—15, p. 17, BKP CK PA, f. 242, ap. 1, b. 441, p. 161.

¹² R. Mizara, Ar stebuklai pagydo? („Laisvės“ leidinys), 1930.

¹³ V. Andriulis, Religija Sovietų Sąjungoj („Vilnietis“ leidinys), Chicago, 1933.

¹⁴ A. M. Metelionis, Kuom remiasi žmonių tikėjimas.—„Šviesa“, 1934, Nr. 2.

¹⁵ A. Darginavičienė, Religijos ir klerikalizmo kritika Z. Aleksos-Angariečio darbuose. Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija. V., 1968.

¹⁶ J. Barzdaitis, Ateizmas Lietuvoje, p. 80—83.

¹⁷ J. B. (Z. Angarietis), R. Mizara, Ar stebuklai pagydo? Recenzija.—„Balsas“, 1930, Nr. 24, p. 956.

¹⁸ Žarėnų Vincas (S. Matulaitis), Kaip žmogus sutvėrė dievą („Laisvės“ leidinys), 1923.

¹⁹ M. Beržas (Z. Angarietis), Nenaudinga knyga.—„Kibirkštis“, 1926, Nr. 12, p. 42.

²⁰ R. Mizara, Ar stebuklai pagydo? Kiek yra žinoma, šioje knygoje religijos kilmės problemą R. Mizara sprendė buržuazinių prelogizmo ir animizmo teorijų ribose.

²¹ Žr. J. B. (Z. Angarietis), R. Mizara, Ar stebuklai pagydo? p. 955—958.

kuodamas šviečiamąją koncepciją, apskritai neatmetė nemokšiškojo ištakos religijos atsiradimo ir egzistavimo procesui. „Bet ne tamsa ir ne neteisingas protavimas pagimdė tikybą,— sakė jis,— tamsa ir neteisingas protavimas vien palengvino vystytis tikybai“²².

Kritikuodamas ribotą šviečiamąjį požiūrį į religijos kilmę, kai vienas sąmonės reiškiny (religija) aiškinamas kitu sąmonės reiškiniu (tamsumu ir nemokšišku) ir neieškoma objektyvių socialinių ekonominių jo egzistavimo priežasčių, Z. Angarietis kvietė mokytis iš marksizmo klasiškų²³ ir pats rėmėsi V. Lenino mintimis apie religijos socialines ištakas, jų aiškinimą laikydamas nepaprastai svarbiu kovai prieš religiją²⁴.

Tiesa, religiją siedamas su viešpataujančių klasių pastangomis pateisinti ir išsaugoti socialinę išnaudojimo sistemą, Z. Angarietis labiau akcentavo subjektyvius veiksnius. Todėl religiją jis traktavo kaip tų klasių ideologijos dalį. To, žinoma, nepakanka, norint paaiškinti religijos socialines prielaidas. Tačiau to meto klasinės kovos sąlygomis tai buvo būtina pabrėžti.

Religijos atsiradimą Z. Angarietis siejo su besiformuojančia klasine visuomene, o pirmąsias, gamtą sudievinančias religijas jis laikė tik religijos elementais²⁵.

Siai Z. Angariečio nuomonei, atskiriančiai pirmąsias tikėjimus nuo klasinės visuomenės religijų, tuo metu prieštaravo S. Matulaitis, kuris religijos ištakų ieškojo žemame pirmąsčių žmonių materialinės gamybos lygyje.

Religijos kilmės problema Z. Angariečio recenzuotose S. Matulaičio knygos („Kaip atsirado dievai ir tikybą“, „Religija ir jos socialinė reikšmė“) sprendžiama daugiausia istoriniu bei gnoseologiniu požiūriu. Tačiau, ieškodamas atsakymo į klausimą, kada žmogus pasiekia tokio „išsilavinimo laipsnio“, kad „pas jį pradeda užsimėgti tikėjimo jausmas“, S. Matulaitis akcentavo materialines pirmąsčių žmogaus gyvenimo sąlygas, turėjusias lemiamą poveikį jo sąmonės formavimuisi. Jis ypač išryškino tokį socialinį veiksnį, kaip darbo įrankiai. Dėl itin menkų įrankių pirmąsčiai žmogus istorijos pradžioje, anot S. Matulaičio, buvo „bedievis gamtos kūdikis“, visiškai jos užgožtas, visą laiką kovojęs už būvį; bedievis todėl, kad „jo protas dar visiškai nesugebėjo galvoti“²⁶. Sąmonės vystymąsi siedamas su darbo įrankių evoliucija, S. Matulaitis ir religijos, kaip specifinio sąmonės reiškinio, atsiradimą susiejo su tam tikra darbo įrankių išsivystymo forma.

²² M. B. (Z. Angarietis), Vienas klausimų teoriniam fronte ir praktiniam darbe (Dar apie tikybą).—„Komunistas“, 1932, Nr. 6, p. 23.

²³ M. B. (Z. Angarietis), Iš nemarksistinio rašto marksistinis neišeis.—„Komunistas“, 1932, Nr. 1, p. 54.

²⁴ M. B. (Z. Angarietis), Vienas klausimų teoriniam fronte ir praktiniam darbe.—„Komunistas“, p. 20—24.

²⁵ M. B. (Z. Angarietis), Iš nemarksistinio rašto marksistinis neišeis.—„Komunistas“, p. 57—58.

²⁶ S. Matulaitis, Religija ir jos socialė reikšmė, t. 1, Brooklyn, 1931, p. 175.

Iš tiesų, darbo priemonės, būdamos sudaiktinta gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išraiška, yra labai vertingas (o pirmą kartą bendruomenės tyrinėtojai ir pagrindinis) informacijos šaltinis vieno ar kito laikotarpio visuomeninei sąmonei ir ją apsprendusiems visuomeniniams santykiams nustatyti. Jos gali pasitarnauti ir religijos formavimosi procesui atskleisti.

Deja, S. Matulaitis, tyrinėdamas pirmą kartą žmogų ne kaip visuomenės narį, o kaip individą (geriausiu atveju veikiantį kolektyve), darbo įrankiuose nematė visuomeninių santykių, apsprendusių vienokį ar kitokį visuomeninės sąmonės lygį. Į darbo įrankius S. Matulaitis žiūrėjo kaip į daiktus, kuriais žmogus veikė jį supančią gamtą. Tobulesni darbo įrankiai, su kuriais S. Matulaitis siejo pirmuosius animistinius vaizdinius žmogaus sąmonėje, jo laikomi instrumentais, kuriais pirmą kartą žmogus galėjo efektyviau veikti gamtą, ir todėl jam liko „liuso laiko“ apmąstymams apie mirtį ir kitus reiškinius, vykstančius gamtoje ir jame pačiame.

Taip už per daug sudaiktintos darbo įrankių sampratos S. Matulaičiui pasislėpė darbo visuomeninis pobūdis ir pats pirmą kartą žmogus, kaip visuomeninė būtybė. Dėl mechanistinio požiūrio į darbo įrankius S. Matulaitis minėtose knygose religijos kilmės problemos neišsprendė.

Recenzuodamas S. Matulaičio knygą „Kaip atsirado dievai ir tikyba“, Z. Angarietis pastebėjo esminį jo pažiūrų ribotumą: S. Matulaitis užmiršo, kad „tikyba, dievas — tai atspindys tų santykių, kurie yra gyvenime“²⁷. Savo straipsniuose Z. Angarietis ragino mokytis iš V. Lenino, kuris sakė, kad „dievas — tai idėjų kompleksas, pagamintų žmonių prispaudimu ne tik iš išorinės gamtos pusės, bet ir *klasiniu jėgų*...“²⁸

Nepaisant teorinių trūkumų, Z. Angariečio kritika vis tik davė postūmą S. Matulaičio ateistinių pažiūrų evoliucijai. Reikia manyti, kad, atsiliepdamas į tą kritiką, S. Matulaitis savo knygos „Religija ir jos socialė reikšmė“ antrojo tomo pabaigoje tarp paskirų marksizmo-leninizmo klasikų minčių apie religiją citavo F. Engelso „Anti-Diuringe“ pateiktą religijos apibūdinimą ir V. Lenino mintį apie tai, kas sudaro socialines religijos šaknis kapitalistinėje visuomenėje²⁹. Knygos skyrelis „Kitų žymių asmenų mintys apie religiją“ prasidėjo marksizmo propaguotojo P. Lafargo žodžiais, kad religiją kapitalistinėje visuomenėje gimdo kapitalistinio vystymosi stichiskumas ir kad religinis išorinių pasaulio jėgų atspindys žmonių sąmonėje egzistuos tol, kol žmogus bus socialinių jėgų žaislas³⁰. Deja, šios mintys, kurios knygos autoriui galėjo sudaryti religijos kilmės aiškinimo metodologinį pagrindą, į autorinį tekstą neįaugo.

²⁷ M. B. (Z. Angarietis), Buržuaziniai laisvamaniška knygutė — „Komunistas“, 1931, Nr. 3, p. 61.

²⁸ Zr. M. B. (Z. Angarietis), Iš nemarksistinio rašto marksistinis neišeis. — „Komunistas“, p. 55.

²⁹ S. Matulaitis, Religija ir jos socialė reikšmė, t. 2, Brooklyn, 1932, p. 227—228.

³⁰ Ten pat, p. 229.

1934 metų pabaigoje laikraštyje „Raudonasis artojas“ pasirodė S. Matulaičio straipsnis „Kam reikalingos kalėdos“. Jis įdomus tuo, kad čia greta kitų klausimų buvo aptariamos pagrindinės priežastys, pagimdžiusios krikščionybę ir palaikančios ją šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje. Visa tai dėstoma moksliniu metodologiniu pagrindu, rodančiu, kad S. Matulaitis įveikė buvusius savo pažiūrų ribotumus. Čia objektyvių socialinių ekonominių religijos gyvavimo priežasčių nebeužgožia subjektīvūs veiksniai, o religija kildinama iš pirmųkščių žmonių bejėgiškumo prieš stichines gamtos jėgas³¹.

Giliau susipažinę su marksizmu-leninizmu, proletariniai Lietuvos ateistai rado mokslinį metodologinį pagrindą spręsti vienai iš svarbiausių mokslinio ateizmo problemų, įveikti savo pažiūrų ribotumą³².

1933 metais išėjus JAV lietuvių darbininkų veikėjo V. Andriulio knygai „Religija Sovietų Sąjungoj“, P. Užkalnis, ją recenzuodamas, „Prie-kale“ apgailestavo, kad V. Andriulis nepasimokė iš tos kritikos, kuri buvo lietuvių komunistinėje spaudoje, ir savo knygutėje neišvengė kai kurių klaidų: autorius, neįsigilinęs į VKP(b) XIII suvažiavimo nutarimus, nesuprato, kad šiame dokumente kalbama apie kovą su religija socializmo sąlygomis, nes kovą su religija traktavo kaip mokslinį gamtos reiškinių aiškinimą ir antagonistinės visuomenės sąlygomis. Recenzentas patarė V. Andriuliui labiau pasidomėti, ką apie socialines ekonomines religijos egzistavimo priežastis antagonistinės visuomenės sąlygomis rašė V. Leninis ir kiti didieji marksizmo teoretikai³³.

Tą patį patarė P. Užkalnis ir A. Metelioniui, recenzuodamas JAV lietuvių darbininkų draugijos žurnale „Šviesa“ (1934 m. Nr. 2) išspausdintą jo straipsnį „Kuom remiasi žmonių tikėjimas“. Jis atkreipė dėmesį, kad A. Metelionis laisvamaniškai aiškino „religijų pamatus“, nusigręžė nuo jų socialinių ištakų³⁴.

Taigi 1917–1940 metų lietuvių komunistinėje spaudoje atsispindėjo nuoseklios marksistinės-lenininės metodologijos įsisavinimas, padėjęs proletariniams Lietuvos ateistams įžvelgti realius religijos įveikimo būdus ir kovą su religija glaudžiai sieti su revoliucine Lietuvos darbo žmonių kova.

³¹ S. (Matulaitis), Kam reikalingos kalėdos.—„Raudonasis artojas“, Nr. 70(431). 1934, gruodžio 22 d.

³² Tuo metu įvyko lūžis ne tik S. Matulaičio, bet ir P. Vilūno pažiūrose į pagrindines religijos atsiradimo ir egzistavimo priežastis. Tą lūžį galima pastebėti, analizuojant ir lyginant jo straipsnius, išspausdintus 1929 ir 1932 metais „Raudonajame artujuje“.

³³ V. K. Varnėnas (P. Užkalnis), Daugiau budrumo antireliginėj propagandoj.—„Prie-kalas“, 1934, Nr. 1(31), p. 59–61.

³⁴ Ten pat, p. 19.